

Biến đổi khí hậu dưới góc độ tiếp cận của văn hóa

NGUYỄN THỊ HIỀN

Viện Văn hóa Nghệ thuật quốc gia Việt Nam

Biến đổi khí hậu (BĐKH) là một trong những thách thức lớn của toàn cầu và là vấn đề phức tạp đang đứng ở ngã tư của khoa học, đạo đức, xã hội, giáo dục và văn hóa. BĐKH đã và đang tác động sâu sắc tới các di sản văn hóa và thiên nhiên của nhân loại... Tuy nhiên, văn hóa lại là nguồn lực quan trọng để giảm thiểu và thích ứng với BĐKH. Vì vậy với tính cấp bách của cuộc khủng hoảng khí hậu, nhu cầu về văn hóa như một nguồn tài nguyên quan trọng góp phần giảm thiểu và thích ứng với BĐKH.

MỐI ĐE DỌA BĐKH ĐỐI VỚI VĂN HÓA

Trong nhiều năm qua, nhân loại đã chứng kiến các tác động của BĐKH đối với lĩnh vực văn hóa. Các di sản thế giới - từ ruộng bậc thang Cordilleras của Philippines đến quần đảo Galápagos của Ecuador, từ các di tích thời kỳ đồ đá mới của quần đảo Orkney ở Anh đến rừng tuyết tùng của Chúa (Horsh Arz el-Rab) ở Lebanon - đều đã được công nhận bị ảnh hưởng tiêu cực đáng kể bởi sự thay đổi điều kiện khí hậu. Năm 2020, Báo cáo Triển vọng Di sản thế giới lần 3 của Liên minh Bảo tồn Thiên nhiên Quốc tế (IUCN) được công bố đã cho biết, BĐKH là mối đe dọa lớn nhất đối với các tài sản di sản thế giới tự nhiên, 1/3 trong số 252 di sản thế giới tự nhiên bị áp lực nặng nề trước tác động của BĐKH. Năm 2018, hỏa hoạn đã phá hủy hơn 80.000 ha rừng và đồng cỏ ở Công viên quốc gia núi Kenya (gần một nửa diện tích của di sản thế giới được UNESCO công nhận). Nhiều di sản biển thế giới là các rạn san hô nhiệt đới có nguy cơ bị tẩy trắng ngày càng tăng ở mức đáng báo động đến mức các chuyên gia cảnh báo các rạn san hô có khả năng biến mất vào năm 2100 trừ khi lượng khí thải CO₂ giảm đáng kể. Nhiệt độ đại dương tăng lên và quá trình axit hóa cũng gây ra mối đe dọa đối với đa dạng sinh học biển cũng như các di sản văn hóa dưới nước.

Hiện có khoảng 130 địa điểm như Hang Elephanta của Ấn Độ, có nguy cơ bị mực nước biển dâng cao và những thay đổi ở biển Adriatic đã làm hư hại hàng trăm tòa nhà ở Venice, Ý. Các tòa nhà và di tích lịch sử dễ bị thiệt hại bởi khí hậu gây ra do gió và lượng mưa cực lớn trong khi nền móng của tòa nhà có thể bị suy yếu và biến động khí hậu bên trong các tòa nhà có thể gây ra nấm mốc, mục nát và côn trùng xâm nhập. Những thay đổi về nhiệt độ và tương tác nước đặc biệt quan trọng đối với kiến trúc bằng đất và nhiều địa điểm như vậy như nhà thờ Hồi giáo Djenné ở Mali - đang gặp rủi ro do BĐKH. Hơn nữa, các điều kiện bảo tồn, bằng chứng khảo cổ học có thể bị suy giảm do nhiệt độ đất tăng lên.

BĐKH cũng đang phá vỡ các khía cạnh văn hóa xã hội trong cuộc sống của loài người. Nhiều cộng đồng trên khắp thế giới đã phải thay đổi cách sống, làm việc, thờ cúng và giao tiếp xã hội, dù ở những ngôi làng truyền thống nhỏ hay những thành phố lớn với hơn 20 triệu dân. Các quốc gia kém phát triển nhất (LDC) và các quốc gia đảo nhỏ đang phát triển (SIDS) nằm trong số những quốc gia dễ bị tổn thương nhất và thường chịu ảnh hưởng trực tiếp bởi hậu quả của BĐKH. Sự tàn phá do lốc xoáy và bão gây ra trong những năm gần đây

▲ Công viên quốc gia Yellowstone (Mỹ) là một trong những nơi đang hứng chịu sự nóng lên toàn cầu

ở vùng Caribbean và Thái Bình Dương là biểu hiện rõ nhất của các hiện tượng thời tiết cực đoan đe dọa lối sống truyền thống của cộng đồng. Kiến thức truyền thống của các xã hội này được phát triển qua nhiều thế kỷ thông qua sự tương tác với môi trường tự nhiên xung quanh đang bị đe dọa. Tất cả các khía cạnh của di sản văn hóa phi vật thể - giá trị, truyền thống truyền miệng, nghệ thuật biểu diễn, các tập quán xã hội và các sự kiện lễ hội - đang gặp nguy hiểm và sự biến mất của chúng sẽ làm nghèo đi toàn nhân loại, đồng thời làm suy yếu khả năng của cộng đồng trong việc sử dụng các nguồn tài nguyên văn hóa của họ để chống lại BĐKH và thích ứng với hậu quả của nó. Trong những trường hợp cực đoan, toàn bộ cộng đồng có thể bị buộc phải di cư, từ bỏ di sản văn hóa của họ, cả nơi họ đã xây dựng và sinh sống.

Ngoài ra, BĐKH còn gây ra những thiệt hại lớn về kinh tế đối với ngành văn hóa. Cụ thể như sau trận bão nhiệt đới tấn công vào Cộng hòa Vanuatu (quốc đảo ở Nam Thái Bình Dương) vào năm 2015, chi phí ước tính cần thiết để phục hồi ngành văn hóa là 1,4 triệu USD. Điều này bao gồm việc xây dựng lại các thư viện, trung tâm nghệ thuật, tòa nhà lịch sử và nhà thờ ở Port Vila, cũng như Roi Mata's Domain - một di sản thế giới. BĐKH cũng đe dọa sự đa dạng của các biểu đạt văn hóa, các ngành công nghiệp văn hóa và sáng tạo, với việc mất đi các cơ hội kinh tế, gây tổn hại đến sinh kế của các nghệ sĩ và chuyên gia văn hóa. Nhiều quốc gia, bao gồm cả SIDS, dựa vào du lịch văn hóa để hỗ trợ nền kinh tế của họ. Trên toàn cầu, du lịch ven biển là thành phần lớn nhất của ngành, sẽ bị ảnh hưởng nặng nề bởi mực nước biển dâng cao, lũ lụt ven biển, xói mòn bãi biển và nước dâng do bão ngày càng gia tăng.

Ngoài tác động trực tiếp của BĐKH, các di sản văn hóa và thiên nhiên cũng có thể bị ảnh hưởng bởi các dự án cơ sở hạ tầng quy mô lớn nhằm thúc đẩy quá trình chuyển đổi sinh thái. Đặc biệt, cơ sở hạ tầng năng lượng xanh như đập hoặc nhà máy điện gió có thể tác động đến tính xác thực hoặc tính toàn vẹn của các di sản thế giới, đặc biệt là cảnh quan văn hóa hoặc thiên nhiên, do đó gây nguy hiểm cho giá trị nổi bật toàn cầu của chúng. Việc tăng tốc đầu tư công vào cơ sở hạ tầng xanh hiện nay có thể sẽ làm trầm trọng thêm những trường hợp này, đòi hỏi những cách tiếp cận toàn diện để giải quyết sự đánh đổi phức tạp, liên quan đến các ưu tiên cạnh tranh.

KHAI THÁC NGUỒN LỰC VĂN HÓA TRONG NỖ LỰC GIẢM NHẸ BĐKH

Hiện văn hóa là nguồn lực tiềm năng chưa được khai thác trong nỗ lực giảm thiểu tác động và thích ứng với BĐKH. Các di sản thiên nhiên thế giới là các hệ sinh thái trên đất liền và trên biển đóng vai trò là “bể chứa các-bon” để loại bỏ khí thải nhà kính. Các địa điểm được UNESCO chỉ định, bao gồm Khu dự trữ sinh quyển UNESCO, Công viên địa chất toàn cầu và Di sản thế giới, bảo vệ khoảng 10 triệu km² di sản văn hóa và đa dạng sinh học trên khắp thế giới - tương đương với diện tích của Trung Quốc. Nhiều di sản thiên nhiên như Khu liên hợp bảo tồn trung tâm Amazon - khu vực được bảo vệ lớn nhất ở lưu vực sông Amazon - phục vụ chức năng quan trọng này. Một nghiên cứu của Liên minh Bảo tồn Thiên nhiên quốc tế năm 2014 cho thấy, ước tính khoảng 5,7 tỷ tấn các-bon sinh khối rừng được lưu trữ trong các di sản thế giới tự nhiên chỉ riêng ở các vùng nhiệt đới trên thế giới.

Các di sản thế giới cũng đóng vai trò là phòng thí nghiệm học tập để nghiên cứu và giảm thiểu tác động của khí hậu. Năm 2017, UNESCO đã công bố đánh giá khoa học toàn cầu đầu tiên về tác động của BĐKH đối với các rạn san hô là Di sản thế giới và năm sau đó đã đưa ra sáng kiến thiết lập chiến lược hiệu quả để chống chịu khí hậu ở 5 rạn san hô được ghi trong Danh sách Di sản thế giới của UNESCO: Phá phía Nam Quần đảo Rock (Palau), Phá New Caledonia (Pháp), Hệ thống Dự trữ rạn san hô Belize Barrier (Belize), Bờ biển Ningaloo và rạn san hô Great Barrier (Úc). Các di sản văn hóa thế giới, đặc biệt là các thành phố Di sản thế giới, cũng đóng vai trò là cơ quan quan sát BĐKH và phòng thí nghiệm thích ứng với khí hậu, thử nghiệm các giải pháp bền vững, ít các-bon cho các vấn đề như nhà ở, giao thông hoặc bảo tồn đô thị.

Trong khi các thành phố di sản thế giới có thể sử dụng trí tuệ bản địa để khuyến khích sử dụng bền vững tài nguyên thiên nhiên thì các thành phố cũng đi đầu trong đổi mới và sáng tạo của quá trình chuyển đổi sang các mô hình sản xuất và tiêu dùng có trách nhiệm hơn. Các thành phố thải ra hơn 75% lượng khí thải nhà kính toàn cầu và để chống lại xu hướng này, một số trong số 246 thành viên của Mạng lưới Thành phố Sáng tạo của UNESCO đã chứng minh cách các thành phố có thể áp dụng các hoạt động bền vững hơn hoặc gây ra tranh luận về BĐKH. Ví dụ, Thành phố Sáng tạo Thành Đô, Trung Quốc (Ấm thực) đã nỗ lực trao đổi than lấy nhiên liệu sạch tại 4.000 nhà hàng địa phương. Tại Hoa Kỳ, Austin (Nghệ thuật Truyền thông) và Paducah (Thủ công và Nghệ thuật dân gian) đang tìm kiếm các giải pháp sáng tạo để tái chế và tái chế các vật liệu phế thải. Ở Úc, Melbourne (Văn học) đang sử dụng văn học và chữ viết như một công cụ để giúp cộng đồng hiểu rõ hơn về thách thức của BĐKH và Seoul, Hàn Quốc (Thiết kế) đang hướng tới trở thành thành phố không rác thải vào năm 2030.

Lĩnh vực sáng tạo cũng đang nỗ lực định hình lại quy trình sản xuất và giảm lượng khí thải các-bon. Việc in sách có tác động đáng kể đến rừng, trong khi các lễ hội điện ảnh, âm nhạc thường tiêu tốn nhiều năng lượng và việc các nghệ sĩ ngày càng sử dụng công nghệ kỹ thuật số dẫn đến mức tiêu thụ năng lượng cao cũng như rác thải điện tử. Tuy nhiên, ví dụ điển hình về Chiến lược môi trường văn hóa toàn diện của Phần Lan và lễ hội âm nhạc Rocking the Daisies ở Nam Phi,

đã giảm được 80% lượng khí thải các-bon thông qua việc sử dụng máy phát điện diesel sinh học và loại bỏ nước xám có hại và rác tái chế.

MỘT SỐ KHUYẾN NGHỊ

Mặc dù văn hóa có vai trò quan trọng trong việc thúc đẩy các nỗ lực giảm thiểu, thích ứng và thay đổi hành vi trong cuộc chiến chống BĐKH, nhưng cho đến nay, văn hóa vẫn bị đánh giá thấp và chưa được tận dụng đúng mức. Văn hóa không được tích hợp một cách có hệ thống vào Công ước Liên hợp quốc về BĐKH (1992) cũng như Thỏa thuận Paris (2015), hai công cụ chính hướng dẫn hoạch định chính sách quốc tế. Mặt khác, việc thiếu dữ liệu, nghiên cứu về mối liên hệ giữa văn hóa và BĐKH vẫn là một rào cản, đòi hỏi phải đầu tư đáng kể vào nguồn nhân lực và nghiên cứu.

Cách tiếp cận dựa trên văn hóa có thể giúp chuyển trọng tâm của các cuộc đàm phán về khí hậu từ lợi ích cạnh tranh sang các giá trị chung và lợi ích chung. Văn hóa là cầu nối giữa tham vọng toàn cầu và các giải pháp phù hợp với địa phương, ở cấp độ khu vực, quốc gia và cộng đồng. Ở cấp quốc gia, việc tăng cường sự phối hợp giữa văn hóa và các lĩnh vực chính sách khác sẽ rất cần thiết để hành động chính sách toàn diện và hiệu quả hơn. Với bản chất đạo đức cơ bản của vấn đề BĐKH, văn hóa có thể nâng cao các mô hình xã hội lấy con người làm trung tâm và bền vững với môi trường, tôn trọng mối liên kết nội tại giữa đa dạng văn hóa và sinh học. Có thể đưa văn hóa vào các chính sách môi trường, kết hợp thực tiễn của cộng đồng để xây dựng các giải pháp phù hợp cho các chiến lược thích ứng và giảm thiểu khí hậu. BĐKH đang định hình lại toàn bộ bối cảnh chính sách. Như vậy, văn hóa cũng có thể đề xuất các giải pháp cho các lĩnh vực chính sách đa dạng liên quan đến quy hoạch đô thị, an ninh lương thực, giảm nghèo và các phương thức sản xuất, tiêu dùng có trách nhiệm mới, bao gồm cả du lịch.

Đặc biệt đưa văn hóa vào hệ thống giáo dục, không chỉ nhằm nuôi dưỡng kiến thức, thái độ, giá trị và hành vi nhằm trao quyền cho thế hệ công dân toàn cầu mới trước BĐKH, mà còn khơi dậy sự sáng tạo và đổi mới cần thiết cho một thế hệ công dân toàn cầu mới. Hỗ trợ sự lãnh đạo của thanh niên về BĐKH thông qua giáo dục dựa trên văn hóa có tác động tích cực và là chất xúc tác quan trọng cho sự tham gia của người dân.

Cuối cùng, bản thân các chính sách văn hóa cũng cần được xem xét và điều chỉnh để tăng tốc đóng góp của chúng cho hành động vì khí hậu. Ngành văn hóa có tiềm năng giảm lượng khí thải các-bon của các ngành công nghiệp văn hóa và sáng tạo, các nhà quản lý khu di sản thế giới có vai trò trong việc đảm bảo các khu di sản của họ được quản lý bền vững và các bên liên quan trong lĩnh vực du lịch có thể thực hiện các bước để đảm bảo rằng văn hóa có thể được tận hưởng một cách hài hòa hơn với môi trường tự nhiên cũng như cộng đồng địa phương.

TÀI LIỆU THAM KHẢO:

1. IUCN, 2020, Báo cáo Triển vọng Di sản thế giới lần 3
2. <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-culture-ultimate-renewable-resource-tackle-climate-change#Loading>